

23. Nepazaudēt grūtāk sasniedzamo diasporas kopienu potenciālu

Arta Krūmiņa

Latvijas ļaudis Brazīlijā

Latvieši Brazīlijā ieradās, sākot ar 19. gadsimta beigām, tomēr lielo plašumu un ģeogrāfisko apstākļu dēļ latviešu kopienas neatkarīgi no konfesijas kaut vienā pilsētā nebija izveidojušās. Toties mūsdienu tehnoloģiskās iespējas un informācijas aprites ātrums daudziem nu jau trešās vai pat ceturtās paaudzes latviešiem izraisījis plašāku interesi par Latviju, tāpēc Brazīlijā gan pastāv latviešu kultūras centrs Ižui pilsētā, kur darbojas Eiropas tautu deju kolektīvs ar skanīgo nosaukumu “Staburags”, gan darbojas latviešu nedēļas nogales skola Novaodesā, kur latviešu pēcteči regulāri apgūst latviešu valodu.

Visos mūsdienu Brazīlijas un Latvijas interakciju dokumentos (piemēram, valsts amatpersonu vizītēs) tiek lēsts, ka Brazīlijā dzīvo apmēram 20 tūkst. latviešu, bet konkrēts skaits nav zināms, jo Brazīlijā tautas skaitīšanas datus ne tiek norādīta etniskā izcelsme.

Brazīlijā dzimušais Hanss Bērziņš ar sievu Elaini un bērniem uz Latviju pārcēlies 2006. gadā. Hansa tēvs Rūdolfs Bērziņš piecu gadu vecumā uz Brazīliju kopā ar savu ģimeni izceļoja no Talsiem. Mamma – Dzidra Cerpe-Bērziņa – piedzima latviešu kolonijā “Vārpa” Sanpaulu pavalstī Brazīlijas dienvidos. Tur abi Hansa vecāki satikās un nodibināja ģimeni. Hansa Bērziņa stāsts ir unikāls, jo tikai dažas ģimenes no Brazīlijas pēc vairākām paaudzēm ir atgriezušās uz dzīvi Latvijā.

19. gadsimta beigās dominējošie izceļošanas iemesli bija ekonomiskie apstākļi, daļa aizbraucēju pirms Brazīlijas jau bija devušies uz Sibīriju, bet nebija varējuši tur iedzīvoties (Lulle, 2010). 1906. gadā Novaodesā, 1907. gadā *Nova Europa*, 1910. gadā *Paríquera-Açú* un 1914. gadā Sanžozē dus Kampusā (*São José dos Campos*) dibinātas pirmās latviešu kolonijas. Lielākā latviešu kolonija “Vārpa” dibināta 1922. gadā. Tieši 20. gs. 20. gados notika intensīvākā Brazīlijas apgūšana, un mūsdienu apzinātie latviešu pēcteči cēlušies no šajos gados izbraukušajiem. Pēc 1921. gada izbraukuši apmēram 2500 cilvēku. Izbraukšanai tolaik bija reģistrējušies 6000 cilvēku, taču baptistu baznīcas

aktīvās pretdarbības dēļ aizbrauca mazāk par pusi no tiem, kas bija plānojuši to darīt. Izbraucēju aprēķini veikti pēc baptistu draudžu arhīviem, līdz ar to kopējos skaitļos varētu nebūt iekļauti nekrīstīti bērni un citu konfesiju piederīgie. 1921. gadā uz Brazīliju, uz Novaodesas draudzi, devās baptistu mācītājs, harismātisks līderis Jānis Inķis (1872–1958), kurš jau iepriekš bija viesojies Brazīlijā un tiek uzskatīts par 20. gados izceļojošo tautiešu vadoni. Lai gan izceļošana bija centralizēta, veidojot kopīgas kases ceļa izdevumu segšanai (Lulle, 2010; Tupess, 2007; Krakopa, 2007), tomēr ceļš līdz “apsolītajai zemei”¹ bija garš un nogurdinošs. Apstākļi vēl neapgūtajos Brazīlijas mežu reģionos bija ļoti grūti. 30. gados Latvijas presē parādās izziņas, ceļojumu un dzīvesstāstu raksti par Brazīliju.

Brazīlijas latviešu vēsturiskās sabiedriskās organizācijas

Pirmā zināmā Brazīlijas latviešu trimdas organizācija bija “Baltijas valstu draugu biedrība”, kas tika dibināta 1935. gada 9. februārī Sanpaulu, lai Baltijas valstis un Brazīlija savstarpēji iepazītu cita citu un lai veicinātu garīgus, intelektuālus un saimnieciskus sakarus. Pēc Latvijas okupēšanas Brazīlijas latvieši 1941. gada 18. novembrī Sanpaulu dibināja Brazīlijas Latviešu palīdzības komiteju. Līdzīgas palīdzības komitejas nodibināja arī Brazīlijas Latviešu baptistu draudžu apvienība (1945) un Riodežaneiro latviešu draudze (1947). Brazīlijā, īpaši Sanpaulu, no 1951. līdz 1957. gadam darbojās arī Daugavas Vanagu organizācija. 1967. gadā Daugavas Vanagu Brazīlijas nodaļa mēģināja atjaunot savu darbību ar divpadsmit biedriem, bet tas neizdevās: meklējami labākus dzīves apstākļus, lielākā daļa sabiedriski aktīvo latviešu bija devušies uz attālām Brazīlijas vietām vai uz ārvalstīm.

Latviešu apvienība Brazīlijā (LAB), kas dibināta 1950. gadā Sanpaulu, ir visvecākā tautiskā organizācija, kas darbojas vēl mūsdienās (Gūtmane, 2011). Kā ziņots 1935. gada laikrakstā “Rīts” (Lulle, 2010), Sanpaulu darbojusies arī latviešu pamatskola. Lai LAB pastāvētu un tajā varētu iesaistīt plašāku skaitu cilvēku, 1972. gadā tika mainīts nosaukums – turpmāk to sauca Latviešu brazīliešu apvienība, un organizācijas biedri varēja būt gan latvieši, gan latviskas izcelsmes brazīlieši un viņu ģimenes locekļi (neatkarīgi no etniskās izcelsmes) (Gūtmane, 2011). Organizācija “Dienvidamerikas un Karību Latviešu apvienība” (DAKLA) ar ilggadējo vadītāju Dainu Gūtmani ir Latviešu brazīliešu apvienības pēctece.

¹ Termins “apsolītās zemes” lietots saistībā ar latviešu izbraukšanas reliģiskajiem motīviem, skaitliski lielo reliģisko organizāciju (baptistu) dalībnieku došanos uz Brazīliju harismātiska līdera vadībā (Tēraudkalns, 2003).

Dienvidamerikas Latviešu apvienības (DALA) dibināšanas kongress notika 1977. gada 16. un 17. aprīlī Sanpaulu Latviešu luterāņu baznīcā. Kongresā piedalījās pārstāvji no Argentīnas, Venecuēlas un Brazīlijas. Par organizācijas centru izraudzījās Venecuēlu, jo Brazīlijas likumi nepieļāva organizācijas, kuru biedri ir no dažādām valstīm. 2006. gadā politisko pārmaiņu dēļ Venecuēlā DALA biroju pārcēla uz Brazīliju. Statūti tika pielāgoti jauniem apstākļiem, un, ņemot vērā, ka latvieši ir arī citās Dienvidamerikas valstīs, piemēram, Meksikā, organizācijas nosaukumu nomainīja – turpmāk to sauca Dienvidamerikas un Karību Latviešu apvienība. Kopš tā laika organizācijas priekšsēde ir Daina Gūtmane, kura bija viena no pirmajām latviešu izcelsmes Brazīlijas jauniešiem, kas devās uz 2×2 nometnēm (Gūtmane, 2011).

Mūsdienu Brazīlijas latviešu organizācijas

Populārākajā 20. gados būvētajā latviešu kolonijā “Vārpa” pašlaik dzīvo latviešu pēcnācēji pensijas vecumā, gandrīz visi jaunieši ir pārcēlušies. No astoņsimt ciema iedzīvotājiem lielākā daļa ir brazīlieši, tomēr “Vārpas” galvenajā ielā *Avenida Brasil* vēl atrodamas mājas ar uzrakstiem: “Dievs tevi mīlē”, “Agrākā aptieka”, “Darbnīca”. Liela daļa latviešu jaunībā “Vārpu” pameta, lai dotos studēt vai atrastu labāk atalgotu darbu. Daudzi īpašumi, kuri agrāk piederējuši latviešu ģimenēm, pārdoti brazīliešiem. Paši “Vārpas” latvieši ik uz soļa apgalvoja: “Latviešu te vairs nav.” “Vārpas” skolā, kas tika uzcelta par latviešu ziedojumiem, latviešu izcelsmes bērnu vairs neesot (Tamuža, 2012).

Tiek lēsts, ka Brazīlijā dzīvo apmēram 20 tūkst. latviešu (Latviesi.com, 2014), bet nav zināms konkrēts skaits, jo Brazīlijā dokumentos netiek norādīta tautība. Lielākā un aktīvākā latviešu pēcteču kopiena Brazīlijā darbojas Novaodesā, kur atrodas biedrība “Brazīlijas Latviešu kultūras apvienība” (BLKA), tās paspārnē strādā arī Novaodesas Latviešu nedēļas nogales skola. BLA paspārnē darbojas arī folkloras kopa “Tarkšķi”.

Lielākais latviešu kultūras centrs atrodas Ižuī Brazīlijas dienvidos. Ižuī darbojas Eiropas tautas deju kolektīvs “Staburags”. Lielākā daļa dejuotāju 2015. gada saulgriežu laikā pirmo reizi viesojās ne vien Latvijā, bet vispār Eiropā. “Staburags” piedalījās Sēlijas novada svētkos Jaunjelgavā un 2018. gadā – Latvijas simtgades dziesmu un deju svētkos.

Brazīlijas Latviešu kultūras apvienības medija auditorija galvenokārt ir Brazīlijas latvieši, ap 1500 cilvēku. Atsevišķi paziņojumi un raksti sasniedz līdz 5000 lielu auditoriju. Brazīlijas Latviešu kultūras apvienības nākotnes plāni – Brazīlijā palielināt auditoriju un elektroniskajam medijam kļūt arī par drukāto mediju. “Tiek plānots arī drukāts žurnāls, kura uzvedums būtu ne tikai informēt, bet arī ieinteresēt Brazīlijas latviešus apmeklēt Latviju, apgūt latviešu valodu un iedrošināt aktīvāk piedalīties kultūras dzīvē.” (Lulle, Ungure, Bužinska 2015)

Latvijas ļaudis Krievijā

Latvijai ar kaimiņos esošo Krieviju vēsturiski bijušas ļoti ciešas saiknes, tāpēc tajā veidojusies nozīmīga latviešu diaspora. Krievijā dzīvojošos latviešus var iedalīt arī pēc ierašanās laika posma: veclatvieši, padomju varas represētie un viņu pēcnācēji, kā arī Padomju Savienības laikā brīvprātīgi aizbraukušie (Vlasova, 2009). Pilsētās (Maskavā, Krasnojarskā, Omskā) un ciemos (Augšbebers, M. Gorkija ciemā Baškortostānā u. c.), kur latviešu un latgaļu pēcteči dzīvo lielākā skaitā vai kompakti, pēc Padomju Savienības sabrukuma darbojas latviešu organizācijas, vēl pašlaik uzturot dzīvu latviešu valodu un kultūru. Veclatviešu ciemu latviskās aktivitātes atšķiras no pilsētu biedrību aktivitātēm, jo pirmajiem tās joprojām ir ikdienu un dzīvesveids, savukārt pilsētniekiem jāuztur latviskās tradīcijas daudz kultūru vidē.

Veclatvieši

Par pirmo Krievijā dokumentāli minēto koloniju var saukt Rižkovu Toboļskas guberņā. Šī kolonija dibināta 1802. gadā. Tās pirmie iemītnieki bija 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā zemnieku nemieros (Kauguru nemieros) notiesātie vidzemnieki (Poriete, 2002). Sākotnēji latvieši uz Krieviju devās piespiedu kārtā – tāda bija cariskās Krievijas alternatīva piespriestajiem sodiem cietumā vai nāves soda izpildei. Dodoties uz Sibīriju, notiesātajiem bijusi izvēle ņemt līdzi ģimeni, ko daudzi arī izmantoja (Driķis, 1995; Salmiņa, 2012). Pusgadsmitu vēlāk uz auglīgās zemes plašumiem aiz Urāliem, uz Sibīriju, brīvprātīgi devās arvien jaunas latviešu ģimenes (Poriete, 2002 pēc “Baznīcas Vēstnesis”, 1900).

20. gs. 30. gadu beigās Krievijā jau bija izveidojušās vairāk nekā 300 latviešu koloniju (Vlasova, 2014). Pirmā latviešu skola Krievijā tika atvērta 1864. gadā Lejas Bulānā. Sākumā no ciema 60–80 bērniem skolu apmeklēja tikai kādi 10–15, turklāt neregulāri. Situācija mainījās pēc 1890. gada, kad skolu pārņēma jauni harismātiski mācībspēki un skolēnu skaits strauji pieauga (ik gadu bija vairāk nekā 100 skolēnu) (Turlaja, 1995).

Par unikālo Lejas Bulānas ciemu plašāka sabiedrība Latvijā uzzināja pēc 70. gados aizsāktajām latviešu kinematogrāfistu un pētnieku ekspedīcijām Sibīrijā. Viena no pētniecēm – Vaira Strautniece – 1995. gadā laida klajā grāmatu “Lejas Bulāna – latviešu ciems Sibīrijā”.

Bēgļu gaitas Pirmā pasaules kara laikā latviešus aizveda uz Krievijas lielākajām pilsētām, arī Altaja apgabalu. Lielākā daļa no viņiem pēc Latvijas valsts dibināšanas atgriezās Latvijā, bet daļa palika Krievijā karjeras vai ideoloģijas dēļ. Pēc boļševiku revolūcijas Krievijā palika daudzi latviešu strēlnieki, ieņemdami atbildīgus amatus valsts un saimnieciskajā darbā (Poriete, 2002). Arī šie latvieši apvienojās pēc nacionālā principa, veidojot apvienības un biedrības, kur dominēja latviešu valoda un kultūra (Vlasova, 2014).

Padomju Krievija līdz 1937. gadam

Laikā no 1918. līdz 1937. gadam daudzpusīga latviešu sociālā un kultūras dzīve norisinājās Krievijas lielākajās pilsētās. Maskavā darbojās latviešu kultūras un izglītības biedrība “Prometejs” ar teātri, latviešu skolām un tehnikumiem, Ačinskas Pedagoģiskajā tehnikumā darbojās Latgaliešu nodaļa. Līdz 1936. gadam Krievijā strādāja vairākas latviešu izdevniecības, publicējot grāmatas tikai latviešu valodā. Piemēram, 1924./25. mācību gadā Sibīrijas apgabalā bija 30 latviešu skolu ar 1430 skolēniem; latviešu bērni bija nodrošināti ar izglītību pat labāk nekā citas tautas. 1933./34. mācību gadā PSRS teritorijā darbojušās jau 119 latviešu skolas, no tām 17 vidusskolas, bet Ļeņingradā un Ačinskā – latviešu pedagoģiskie tehnikumi. Kā nozīmīgākā minama latviešu kultūras un izglītības biedrības “Prometejs” izdevniecības ar tādu pašu nosaukumu – “Prometejs” – darbība (1923–1937) (Poriete, 2002). “Prometejs” bija viena no tām organizācijām, kas pulcēja latviešus arī ideoloģisku apsvērumu dēļ. Ar tiem bija jārēķinās, jo citādi Maskavā nebija iespējams pastāvēt (Vlasova, 2014). Lielais terors¹, kuru padomju vara īstenoja no 1937. līdz 1938. gadam, ne vien apturēja aktīvo latviešu sabiedrisko dzīvi, bet radīja traģēdijas gandrīz visās Krievijā dzīvojošajās latviešu ģimenēs. No 1937. gada visas latviešu skolas un baznīcas tika slēgtas.

Padomju varas represētie

Apkopotās ziņas par 1941. gada 14. jūnijā deportētajiem liecina, ka no 15 424 cilvēkiem 80% bija latviskas izcelsmes (Bambals, Kalnciema, 2007). Citos avotos uzrādīts, ka no 1941. gada līdz kara beigām izsūtītas 14 428 personas (Zālīte, Dimante). Otrā pasaules kara beigas 1945. gada 8. maijā atnesa mieru Eiropai. Latvijā beidzās kara posts, bet lielākajai tautas daļai tas nozīmēja otro padomju okupāciju un komunistu terora turpināšanos. Karagūstekņus un arī daudzus civiliedzīvotājus, it sevišķi vīriešus (no 16 gadu vecuma), kopumā ap 90 000 cilvēku, ieslodzīja filtrācijas (pārbaudes) nometnēs Latvijā vai citur Padomju Savienībā (LOM, 2015). 1949. gadā no Latvijas tika izsūtītas 42 975 personas, par kuru nacionālo piederību dati nav pieejami. Liela daļa izdzīvojušo pēc Staļina nāves, sākot ar 1956. gadu, vairāku gadu laikā atgriezās Latvijā, – šo cilvēku likteņi pētīti un aprakstīti pamatīgāk (piemēram, Heide mane, 2001; Kalniete, 2001; D. Gekas dokumentālās filmas; Latvijas Okupācijas

¹ Lielā terora laikā tika arestēti teju visi latviešu biedrību locekļi, visi politiskie emigranti no Latvijas, kuri PSRS bija ieradušies pēc 1920. gada, visi Latvijas pavalstnieki, izņemot diplomātisko iestāžu darbiniekus, un citi latvieši. Saglabājušies dati par vairāk nekā 22 tūkst. latviešu, kas 1937.–1938. gadā apcietināti un notiesāti. Zināms, ka no viņiem 16 573 ir nošauti un apglabāti masu kapos dažādās PSRS vietās (Ohotina, Roginska, 2009).

muzeja savāktie materiāli u. c.); diemžēl trūkst pētījumu un aprakstu par tiem tautiešiem, kuri palika Sibīrijā un tur dzīvo joprojām. Tieši viņi, spītējot visam, ir saglabājuši latviešu tautas kultūru Krievijā (Vlasova, 2014).

Brīvprātīgi izbraukušie pēc Otrā pasaules kara

Padomju Savienības varas gados daudzi latvieši devās uz Maskavu, Ļeņingradu, Novosibirsku un citām lielpilsētām. Iemesli dažādi: mācības, Latvijā nerealizējamas karjeras izaugsmes iespējas, ģimenes veidošana u. c. Pēc Krievijas latviešu kongresa vadītājas Laumas Vlasovas datiem, šo cilvēku saiknes ar Latviju ir visciešākās, tāpēc, iespējams, Krievijā šī tautiešu daļa par latviskās identitātes uzturēšanu rūpējas mazāk nekā tie, kas iebraukuši agrākos periodos. Iemesli: izkļiedētās dzīvesvietas un jauktu tautību ģimenes (Vlasova, 2009, 2014). Pēc 1989. gada tautas skaitīšanas datiem, Krievijā tobrīd dzīvoja 30 000 latviešu. Pašlaik precīzu skaitu uzrādīt nav iespējams, jo tautas skaitīšanā tautība vairs nav jāuzrāda. Savukārt pēc Krievijas latviešu kongresa datiem, šobrīd Krievijā varētu būt ap 15 000 latviešu (Vlasova, 2014).

Pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā

Līdz ar Mihaila Gorbačova pārmaiņu laikiem Padomju Savienībā tika veicināta nacionālo kultūras biedrību izveide. 1989. gadā tika sasaukts Krievijas latviešu kongress Maskavā un Ļeņingradā, dažus gadus vēlāk arī Sibīrijā, Tāļajos Austrumos un Krievijas ziemeļos. Tā mērķis bija vienot latviešus Krievijā, uzturēt un attīstīt saiknes ar dzimteni un tautiešu organizācijām visā pasaulē. Vlasova uzsver: “Tas pašiem latviešiem bija liels pārsteigums, cik daudz, izrādās, viņu ir.” (Vlasova, 2014) Izveidojās latviešu kultūras biedrības Maskavā, Pēterburgā, Omskā, Tomskā, Krasnojarskā, Magadanā, Smoļenskā, Pleskavā. Arī reģionālās apvienības, piemēram, Baškortostānas Latviešu kultūras centrs, apvienoja visus Baškīrijā dzīvojošos latviešus. Šādam modelim daļēji atbilst arī apvienība “Komi-Baltija”, kurā darbojas latviešu kopas no Siktivkars, Intas un Uhtas. Tika atjaunotas arī vairākas latviešu evaņģēliski luteriskās draudzes. Tās darbojas Maskavā, Pēterburgā, Baškortostānā, Krasnojarskas apgabala Lejas Bulānas ciemā un Magadanā. Baptistu draudze – Omskas apgabala Bobrovkas ciemā (LRVKF, 2015). Tika veidotas pirmās latviešu nedēļas nogales skolas. Latvieši pulcējās koros un folkloras kopās. 80. gadu beigās, sākoties Trešajai atmodai, daži entuziasti ar Latvijas Kultūras fonda un Latvijas Izglītības ministrijas atbalstu izveidoja latviskas izglītības misiju, kuras mērķis bija katru gadu atrast latviešu valodas skolotājus, kas gribētu doties strādāt uz latviešu ciemiem Krievijā. Laika gaitā mainījās finansētāji un programmas, kas nodrošināja skolotāju ierašanos un uzturēšanos Krasnojarskas novada Lejas Bulānā un Krasnojarskā (Salmiņa, 2012).

Mūsdienu situācija

Maskava ir vienīgā pilsēta Krievijā, kurā kopš 1994. gada darbojas latviešu nedēļas nogales skola (līdzīgi kā latviešu Rietumu diasporā) – Latvijas Republikas vēstniecības (Krievijas Federācijā) paspārnē esošā svētdienas skola Maskavā. Divdesmit gadu laikā skolu apmeklējuši vairāk nekā 200 audzēkņu (LRVKF, 2015). No 2010. gada to finansiāli atbalsta Latviešu valodas aģentūras administrētais Izglītības un zinātnes ministrijas finanšu instruments un Krievijā strādā skolotāji no Latvijas.

Latvijas valstij jāpieņem būtiski lēmumi par Krievijas latviešu diasporu. Krievijā joprojām dzīvo liels skaits cilvēku, kas jūtas piederīgi latviskai izcelsmei un kultūrai. Līdzšinējā prakse, sūtot no Latvijas valodas skolotājus, ir attaisnojusies, jo tikusi saglabāta būtiska saite ar Krievijas latviešiem. Nepieciešams paplašināt latviešu valodas skolotāju uzdevumus. Bez valodas mācīšanas izglītības misijas darbiniekiem jābūt arī latviskās kultūras un identitātes nesējiem, kas darba uzdevumos atspoguļotos arī kā sadarbības projektu iniciatori un veicēji. Ļoti nepieciešamas plašākas iespējas izglītojošu pasākumu norisē, tas stiprinātu sarūkošo saikni ar Latviju. Diasporas bērni un jaunieši var piedalīties nometnēs Latvijā, tomēr, vērtējot lielās izmaksas, kādas nepieciešamas viena Krievijas bērna un pavadoņa nonākšanai šādā nometnē, jāparedz lielāks finansējums izglītības un kultūras pasākumiem arī mītnes zemē.

Literatūra un avoti

- Bambals, A., Kalnciema, A. u. c. (2007) *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.
- Driķis, J. (1995) *Lejas Bulanka*. Grām.: Strautniece, V. (sast.) *Lejas Bulāna – latviešu ciems Sibīrijā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Gūtmane, D. (2008) *Daina Gūtmane. Virtuālā enciklopēdija, Latvijas ļaudis* [http://www.latvijaslaudis.lv/old-data/users/gutmane_daina/ (30.05.2017.)].
- Gūtmane, D. (2011) *Latviešu trimdas politiskās aktivitātes Brazīlijā. Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs* [<http://www.barikadopedija.lv/raksti/187498> (30.05.2017.)]; [https://www.acadlib.lu.lv/arc/latviesu_likteni_Krievija/latviesi.htm (30.05.2017.)].
- Heidemane, T. (2001) *Pamātes klēpī Sibīrijā*. Rīga: Likteņstāsti.
- IBGE (2015) *Brazīlijas ģeogrāfijas un statistikas institūts* [<http://www.sidra.ibge.gov.br/bda/tabela/protabl.asp?c=3209&z=t&o=1&i=P> (30.05.2017.)].
- Kalniete, S. (2001) *Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Krakopa, G. (2007) *Nepublicēts studiju kursa "Migrācijas socioloģija" darbs*. Latvijas Universitāte.
- Latviesi.com (2014) *Lielā latviešu diaspora ir būtisks pamats Latvijas un Brazīlijas sadarbības stiprināšanai* [<https://www.latviesi.com/raksti/104487-liela-latviesu-diaspora-ir-butisks-pamats-latvijas-un-brazilijas-sadarbibas-stiprinasanai> (30.05.2017.)].

- Latvijas okupācijas muzejs (LOM). Izglītības daļa (2015) Otrā padomju okupācija: staļinisma terors 1944–1953 [http://www.omip.lv/lv/latvijas-vestures-parskats/otra-padomju-okupacija-stalinisma-terors-1944-1953/ (30.05.2017.)].
- Latvijas Republikas vēstniecība Krievija Federācijā (LRVKF) (2015) Latviešu svētdienas skola Maskavā [http://www.mfa.gov.lv/moscow/tautiesiem/latviesu-svetdienas-skola-maskava (30.05.2017.)].
- Lulle, A. (2010) Npublicēts pētījums “Latviešu izceļošana uz Brazīliju: 20. gs. sākums”.
- Lulle, A., Ungure, E., Bužinska, L. (2015) *Mediju platformas un diasporas mediji: izpratne un vajadzības*. Latvijas Universitātes Diasporas un migrācijas pētījumu centrs [http://www.diaspora.lu.lv/petijumi/ (29.05.2017.)].
- Poriete, A. (2002) “Mēs esam savējie”. Izstādes Latviešu likteņi Krievijā materiāli. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka [https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1869].
- Salmiņa, L. (2012) *Latvieši Krasnojarskā*, interneta emuārs [http://lienestasts.blogspot.com/2012/10/latviesi-krasnojarska.html (08.2015.)].
- Salmiņa, L. (2014) Maģistra darbs “*Latviešu diasporas kopienu Sibīrijā un Latvijas savstarpējā sadarbība: sociālo tīklu formas un aktori pēc LR neatkarības atgūšanas*”. Vidzemes Augstskola, Sabiedrības zinātņu fakultāte. Studiju programma “Pārvaldība un komunikācija”, Valmiera.
- Tamuža, B. (2012) *Liecību vākšana latviešu kolonijā “Vārpa” Brazīlijā* [http://latviesufonds.com/2011?p=8964&lang=1525&css=1&b=1&lb=4184 (30.05.2017.)].
- Tēraudkalns, V. (2003) Latviešu izceļošana uz Brazīliju: cēloņi un ideoloģija. Grām.: *Reliģiski-filozofiski raksti*, IX sēj. Rīga: LU FSI.
- Tupess, M. (1977) *Migrācija S. Paulas pavalstī*. Brazīlijas Latviešu draugu fonda (BLDF) arhīvs, 7. lpp.
- Turlaja V. (1995) Latviešu skolas Jeņisejas guberņā no XIX gadsimta vidus līdz 1937. gadam. Grām.: Strautniece, V. (sast.) *Lejas Bulāna – latviešu ciems Sibīrijā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 303 lpp.
- Vlasova, L. (2009) *Trīs dažādie latvieši Krievijā* [http://lvportals.lv/print.php?id=200462 (30.05.2017.)].
- Vlasova, L. (2014) *Latviskā kultūra Krievijā. Latvija ārpus Latvijas. Kultūra, vēsture, emigrācija un nacionālā identitāte. Konferences referātu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 34.–37. lpp.
- Zālite I., Dimante S. (n.d.) *Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranalīze*. SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs [http://lpra.vip.lv/strukturalize.html (30.05.2017.)].
- Охотин, Н. Г., Рогинский, А. Б. (2009) «*Большой террор*»: 1937–1938. *Краткая хроника* [http://www.memo.ru/history/y1937/hronika1936_1939/xronika.html (08.2015.)].